

पोलीस महासंचालक कार्यालय,
महाराष्ट्र राज्य, मुंबई - ४०० ००१.

E Mail Id - desk23dgp@gmail.com

परिपत्रक

क्र.पोमसं/२३/५४/महिला व मुली (लैंगिक अत्याचार)/४२२/२०२१

मुंबई, दि. ७/०६/२०२२

विषय : महिला अत्याचाराच्या गुन्ह्यास प्रतिबंध करणे, गुन्ह्यांचा तपास जलद गतीने व त्रुटीमुक्त करून दोषसिध्दीचे प्रमाण वाढविण्यासाठी मार्गदर्शक सुचना.

प्रस्तावना -

राज्यातील महिला, मुलींवरील वाढते लैंगिक अत्याचार, महिला व मुलींचा होणारा छळ यास प्रतिबंध करणे, अशा गुन्ह्यांचा तपास करण्यासाठी कायद्यातील तरतूदी तपांसी अधिकाऱ्यांना ज्ञात करणे, अशा प्रकारच्या गुन्ह्यांना प्रतिबंध करण्यासाठी, अशा गुन्ह्यांचा तपास जलद गतीने व त्रुटीमुक्त होण्यासाठी तसेच अशा गुन्ह्यांच्या दोषसिध्दीचे प्रमाण वाढण्यासाठी सूचनांची / निर्देशांची काटेकोरपणे अंमलबजावणी करण्याच्या दृष्टीने काही मार्गदर्शक सूचना निर्गमित करणे आवश्यक आहे.

परिपत्रक -

महिलांवरील अत्याचारांच्या गुन्ह्यांसंदर्भात पोलीस महासंचालक, कार्यालयाचे स्थायी आदेश क्र.०३/२०१९ क्र.पोमसं/२०/१९५/कम्युनिटी पोलीसिंग स्किम/१७७/२०१९, दि.१५/०६/२०१९, महिला व बाल अपराध प्रतिबंध विभाग, महाराष्ट्र राज्य, मुंबई यांचे परिपत्रक क्र. पोमसं/४२(१)/मबा अप्रवि/प्र.क्र.६७/२०, दि.१८/११/२०२० तसेच पोलीस महासंचालक कार्यालयाचे परिपत्रक क्र.पोमसं/२३/५४/महिला व मुली (लैंगिक अत्याचार)/४२२/२०२१, दि.१०/१०/२०२१ इत्यादी अन्वये सर्व पोलीस घटक प्रमुखांना सुचना / निर्देश यापुर्वीच देण्यात आलेले असून त्यांचे काटेकोरपणे पालन करावे.

अशा प्रकारच्या गुन्ह्यांना प्रतिबंध होण्याकरीता तसेच गुन्ह्यांच्या तपासाच्या प्रत्येक पातळीवर गांभीर्याने व योग्य रितीने कार्यवाही होऊन गुन्ह्यातील दोषसिध्दीचे प्रमाण वाढून आरोपींच्या मनात कायद्याचा वचक निर्माण व्हावा, यासाठी पुढील सुचना देण्यात येत आहेत:-

१. महिला आणि मुलींवरील लैंगिक अत्याचार, लैंगिक छळ हे गुन्हे अत्यंत संवेदनशील असून अशा गुन्हांचे प्रमाण वाढल्यास समाजात असुरक्षिततेची भावना वाढीस लागते, त्यामुळे असे गुन्हे घडल्यानंतर त्याचा तपास करून आरोपींना अटक करणे, खटला चालविणे इ. प्रक्रिया पार पाडण्याबरोबरच असे गुन्हे घडू नयेत / गुन्हांना प्रतिबंध करण्यासाठी पोलीसांनी पुढीलप्रमाणे कार्यवाही करणे आवश्यक आहे:-
- १.१ महिला व बालकांसंबंधी लैंगिक अपराधांच्या तक्रारीची तात्काळ विनाविलंब दखल घेण्याबाबत कायदेशीर तरतूद आहे. त्याप्रमाणे कार्यवाही करण्यात यावी. पोलीस ठाणे हद्दीबाहेरील गुन्हा शून्य क्रमांकाने नोंदवून (Zero FIR) तात्काळ संबंधितांना वर्ग करण्यात यावा. इतर प्रकारच्या तक्रारी, जेथे चौकशी होणे आवश्यक आहे, अशा तक्रारी अर्जांमध्ये ललिताकुमारी विरुद्ध उत्तर प्रदेश राज्य या न्यायनिवाड्यातील निर्देशाप्रमाणे कार्यवाही करण्यात यावी.
- १.२ ज्या महिलांनी / मुलींनी त्यांना त्रास देणाऱ्या, छेडछाड करणाऱ्या इसमांचा प्रतिकार केलेला असल्यास अशा इसमाकडून सूडाच्या भावनेतून अधिक गंभीर गुन्हा घडण्याची शक्यता लक्षात घेऊन अशा इसमांचा पूर्व इतिहास, त्याची प्रवृत्ती यावर बीट अंमलदारांमार्फत लक्ष ठेवावे व वेळीच प्रतिबंधात्मक कारवाई करावी.
- १.३ महिलांची छेडछाड, विनयभंगाच्या घटनांबाबतचे पोलीस ठाणे हद्दीमधील हॉटस्पॉट निश्चित करावेत. तसेच पोलीस ठाणे हद्दीतील निर्जन स्थळे, पडक्या इमारती, बंद कारखाने, वाहन-तळ, इत्यादी स्थळांजवळ जाण्या-येण्याच्या मार्गावर संबंधित स्थानिक स्वराज्य संस्थेकडून पुरेशी प्रकाश व्यवस्था करून घ्यावी. बीट अंमलदार, बीट मार्शलसद्वारे अशा ठिकाणी गस्त वाढविण्यात यावी.
- १.४ महिलांसंदर्भातील लैंगिक गुन्हे ही एक विकृती असून महिलांची छेडछाड, विनयभंग, बलात्कार इ. गुन्हातील जामीनावर मुक्त असलेल्या पोलीस ठाणे हद्दीतील गुन्हेगारांच्या हालचालींवर बारकाईने लक्ष ठेवावे. त्यासाठी असे गुन्हेगार राहत असलेल्या परिसरातील खबऱ्यांना सक्रिय करावे.
- १.५ अशा प्रकारच्या गुन्हेगारांनी, जामीनावर मुक्त असताना पुन्हा त्याच प्रकारचा गुन्हा केल्यास त्यांच्या पूर्वीच्या गुन्हातील जामीन रद्द करण्याच्या अनुषंगाने कार्यवाही करावी.
- १.६ महिलांसंदर्भात गुन्हे करण्याची विकृती व व्यसनाधीनता हे एकमेकांशी पूरक घटक असल्याने मादक पदार्थ सेवन करणाऱ्या तसेच मादक पदार्थांची विक्री / पुरवठा करणाऱ्या इसमांवर नियमित मोहिम राबवून वेळीच कायदेशीर कारवाई करावी.
- १.७ महिलांच्या अंगाचे वीभत्स प्रदर्शन करणाऱ्या जाहिराती, अश्लील व्हिडीओ / फिल्म दाखवणारे व्हिडीओ पार्लस यांच्यावर वेळीच कायदेशीर कारवाई करावी.
- १.८ महिला व बालकांसंबंधी तक्रारीची चौकशी व कार्यवाहीकरीता प्रत्येक पोलीस ठाणेस Women Help Desk / महिला मदत कक्ष स्थापन करण्याबाबत F.No.15011/171/2019-SC/ST-W, Government of India, Ministry of Home Affairs, Women Safety Division, Dtd.10th January, 2020 अन्वये केंद्र शासनाचे आदेश आहेत. प्रत्येक घटकप्रमुख हे त्याचे नोडल अधिकारी आहेत. राज्यात सर्व पोलीस घटकांमध्ये महिला मदत कक्षांची स्थापना करण्यात आलेली आहे. तक्रारदार महिलेस सर्व प्रकारच्या सुविधा एकाच ठिकाणी मिळण्याकरिता तसेच तिच्या तक्रारीवर विनाविलंब कार्यवाही

होण्याकरिता सर्व घटक स्तरावर 'भरोसा सेल' स्थापनेबाबत पोलीस महासंचालक कार्यालयाचे स्थायी आदेश क्र.०३/२०१९ अन्वये आदेश देण्यात आले आहेत. सदर महिला मदत कक्ष आणि भरोसा सेल लक्षात घेवून क्राईम अगोन्स्ट वुमेन अँड चिल्ड्रन कक्ष स्थापन करावा.

१.९ शाळा, कॉलेजेस, मॉल्स, थिएटर्स, रेल्वे स्थानक परिसर इत्यादी ठिकाणी महिलांची छेडछाड होण्याची शक्यता असल्याने सदर ठिकाणी साध्या वेशातील / गणवेशातील पोलीसांची गरज ठेवावी. अशा आस्थापनांच्या व्यवस्थापनांना आस्थापनाजवळील रस्त्यांवर / परिसरात महिला शिक्षक / विद्यार्थी तसेच कर्मचाऱ्यांच्या सुरक्षिततेच्या दृष्टीने सीसीटीव्ही कॅमेरे बसविण्याची विनंती करावी. नाईट कॉलेजेस, रात्रपाळीसाठी महिला कार्यरत असलेल्या आस्थापना, कंपनी इत्यादी ठिकाणी कॉलेज सुटण्याच्या वेळी / शिफ्ट सुटण्याच्या वेळी पोलीस गरज वाढवावी. साध्या / गणवेशातील पोलीसांची गरज ठेवावी. प्रत्येक पोलीस घटकात निर्भया / दामिनी पथकास सक्षम करावे.

१.१० पोलीस महासंचालक कार्यालयाचे क्र.प्रोमसं/२३/परिवर्तन/६६०/२०१७, मुंबई दि.०२/०३/२०१८ यापरिपत्रकान्वये पोलीस ठाणे हद्दीत वेगवेगळ्या ठिकाणी जसे शासकीय कार्यालये, निमशासकीय कार्यालये, खाजगी संस्था / कार्यालये, कंपनी इ. ठिकाणच्या नोकरदार महिलांच्या तक्रारी तसेच त्यांनी मदत मागितल्यास त्वरित व विनाविलंब प्रतिसाद देण्यासाठी 'बडी कॉप' (Buddy Cop) ची नेमणूक करण्यात आली आहे. ते घरी राहणाऱ्या गृहिणी / अन्य छोटे-मोठे काम करणाऱ्या महिला यांच्या काही तक्रारी प्राप्त झाल्यास त्यांनी कठीण प्रसंगी मदत मागितल्यास त्यांना सुध्दा प्रतिसाद देतील.

याच परिपत्रकान्वये शाळेतील बालके, लहान मुले / महाविद्यालयातील व अन्य प्रशिक्षण संस्थेतील, आश्रमशाळेतील अथवा तत्सम संस्थेतील मुले / मुली यांची सुरक्षा व समस्यांचे निराकरण करण्यासाठी 'पोलीस काका / दीदी' (Police Uncle / Didi) ची नेमणूक करण्यात आली आहे. शाळेत न जाणारी बालके, निराश्रित / निराधार, रस्त्यावरून किंवा निर्जन ठिकाणी एकटी-दुकटी फिरणारी लहान मुले / बालके यांच्या समस्या, सुरक्षेचे काम देखील 'पोलीस काका' पाहतील.

१.११ महिलांवरील लैंगिक अत्याचार / महिला व मुलींचा लैंगिक छळ करणाऱ्या सराईत गुन्हेगारांचा अत्यंत तपशीलवार सविस्तर जबाब नोंदवावा. आवश्यक तेथे मानसोपचार तज्ञाची मदत घ्यावी, जेणेकरून अशा प्रकारचे गुन्हे करण्यास संबंधित गुन्हेगारास उद्युक्त करणारे घटक, त्यांची मानसिकता, त्यांची पार्श्वभूमी इत्यादीबाबत बारीक-सारीक तपशील उपलब्ध होवून त्या माहितीच्या अनुषंगाने असे गुन्हे घडू नयेत, यासाठी प्रतिबंधक उपाययोजना आखताना मदत होईल. त्याचबरोबर, अशा प्रकारच्या गुन्हेगारांची मानसिकता, पार्श्वभूमी याबाबत एक डेटा तयार होईल. जो राज्यातील तपासी अधिकाऱ्यांना गुन्हे तपासाकरिता उपयुक्त ठरेल.

१.१२ विशाखा न्यायनिर्णयानुसार मा.सर्वोच्च न्यायालयाने कामाच्या ठिकाणी महिलांच्या लैंगिक छळास प्रतिबंध करण्यासाठी (Sexual Harassment of Women at Workplace) सर्व शासकीय / निमशासकीय कार्यालयात व इतर संस्थांमध्ये महिला तक्रार निवारण समिती गठीत करणे बंधनकारक केले आहे. पोलीस ठाणे हद्दीतील सर्व आस्थापनांना अवगत करून त्याप्रमाणे संबंधित प्रत्येक आस्थापनेमध्ये अशी समिती तात्काळ गठित करण्याबाबत सूचित करावे.

- १.१३ शासन परिपत्रक क्र.संकीर्ण २०१४/प्र.क्र.२७०/आरोग्य ३, दि.२५/०९/२०२० अन्वये कोव्हिड-१९ व त्यासारख्या संसर्गजन्य साधरोगाचा प्रादुर्भाव रोखण्यासाठी तयार करण्यात आलेल्या कोवीड केअर सेंटर, क्वारंटाईन सेंटरमध्ये महिला मुलींवरील लैंगिक अत्याचाराच्या घटना रोखण्यासाठी मार्गदर्शक सुचना निर्गमित करण्यात आल्या असून त्याची अंमलबजावणी करावी.
- १.१४ शासन परिपत्रक क्र.वैशिवि-२०२१/प्र.क्र.८७/प्रशासन-२, दि.१८/०५/२०२१ अन्वये कोविड केंद्रामध्ये महिलांच्या सुरक्षिततेसाठी मानक कार्यप्रणाली (SOP) निश्चित करण्यात आली असून त्याचे तंतोतंत पालन करण्यात यावे.
- १.१५ पोलीस महासंचालक कार्यालयाचे परिपत्रक क्र.पोमसं/४२/२/ मबाअप्रवि/प्र.क्र. ८/२० मुंबई /२०२०, दि.२९/०६/२०२० अन्वये कोव्हिड-१९ साधरोग दरम्यान लहान मुलांच्या संरक्षणासाठी मार्गदर्शक सुचना तसेच क्र.पोमसं/मबाअप्रवि/४२(१)/संकीर्ण-०९२०/प्र.क्र.५०/२०२०, दि.०५/११/२०२० अन्वये कोवीड केअर सेंटर येथे काम करणाऱ्या कर्मचाऱ्यांची चारित्र्य पडताळणी करणेबाबत कळविण्यात आले असून त्यानुसार कार्यवाही करावी.
- १.१६ महिलांवरील अत्याचाराबाबतच्या कायद्यांचा प्रचार व सदरील काद्यांमधील तरतुदीबाबत व्यापक प्रसिध्दी देण्यात यावी. यासाठी चर्चा सत्रे आयोजित करावीत.
- १.१७ आजपावेतो बलात्कारासारख्या दाखल गंभीर गुन्ह्यांचे अवलोकन केले असता, अशा प्रकारच्या गुन्ह्यातील आरोपी हे बळीत यांचे ओळखीचे अथवा नातेवाईक असतात. त्यामुळे असे गुन्हे करण्याची प्रवृत्ती असणाऱ्यास कायद्याचा धाक असणे आवश्यक आहे. याकरिता महिला व बालकांविषयी कायद्यांची तसेच कायद्यामधील शिक्षेच्या तरतुदीची समाजामध्ये जनजागृती होणे आवश्यक आहे. शाळा आणि महाविद्यालयातून मुलींमध्ये तसेच प्रौढ शिक्षणाद्वारे स्त्रियांमध्ये जनजागृती करावी.
२. अशा प्रकारच्या गुन्ह्यांची फिर्याद नोंदविण्यासंदर्भात प्रचलित कायद्यांमध्ये तरतुदी विहित करण्यात आलेल्या आहेत. अशा गुन्ह्यांची फिर्याद नोंदविण्यास टाळाटाळ होत नसल्याची पोलीस ठाण्याचे प्रभारी अधिकारी, वरिष्ठ पर्यवेक्षक अधिकारी, यांनी नियमितपणे खातरजमा करणे गरजेचे आहे. कर्तव्यात हेतूपूरस्पर कसूर करणाऱ्या अधिकाऱ्यांविरुद्ध तातडीने कडक शिस्तभंगविषयक कारवाई करावी. किंवा तशी कारवाई करणे कायदेशीरदृष्ट्या बंधनकारक आहे. याबाबतच्या काही महत्वाच्या तरतुदी खालील प्रमाणे आहेत:-
- २.१ दखलपात्र गुन्ह्याची माहिती मिळताच पोलीसांनी पीडित व्यक्ती, स्वतः हजर होण्याची वाट न पाहता त्वरीत गुन्ह्याची प्रथम खबर नोंदविली पाहिजे. केवळ पीडित व्यक्तीनेच दखलपात्र गुन्ह्याची माहिती दिली पाहिजे अशी आवश्यकता नाही. (पोक्सो कायदा-२०१२ कलम १९ (१), महाराष्ट्र पोलीस नियमावली भाग-३, नियम ११३)
- २.२ प्रथम खबरी अहवाल (FIR) हा अत्यंत महत्वाचा दस्तऐवज असल्याने गुन्ह्याशी प्रत्यक्ष किंवा अप्रत्यक्षपणे संबंधित असलेल्या किंवा महत्त्वाचा पुरावा बनवण्याची शक्यता असलेल्या सर्व भौतिक माहिती / तथ्यांचा समावेश करून, अत्यंत काळजीपूर्वक आणि सावधगिरीने तयार करावा.

- २.३ भा. दं. सं. कलम ३२६ क, ३२६ ख, ३५४ क / ख / ग / घ, ३७६, ३७६ क / ख / ग / घ / ङ, ५०९ यापैकी कोणत्याही कलमांखाली दाखल गुन्ह्यांतील पीडित महिलेने खबर दिल्यास, सदर खबर महिला पोलीस अधिकारी यांनी नोंदविली पाहिजे. (फौ. दं. प्र. सं. कलम १५४(१))
- २.४ उपरोक्त कलमांखाली गुन्ह्यांचा प्रथम खबरी अहवाल नोंदविण्यास नकार देणे हा दखलपात्र गुन्हा आहे. (भा. दं. वि. कलम १६६ (क) (ग))
- २.५ उपरोक्त गुन्ह्यातील पीडित व्यक्ती शारीरिकदृष्ट्या अथवा मानसिकदृष्ट्या अपंग असल्यास अशा व्यक्तीचा प्रथम खबर अहवाल तिचे निवासस्थानी किंवा तिचे सोयीनुसार तिचे पसंतीच्या टिकाणी दुभाषकाच्या किंवा विशेष शिक्षकांच्या उपस्थितीत नोंदवावा. प्रथम खबर अहवाल नोंदविण्याच्या प्रक्रियेचे चलचित्रण (Videography) करणे आवश्यक आहे. (फौ.दं.प्र.सं. कलम १५४(१) (क) (ख), १६१(२))
- २.६ प्रथम खबर अहवालाची प्रत फिर्यादीस विनामूल्य व विनाविलंब पुरवावी (फौ.दं.प्र.सं.कलम १५४ (२)). तसेच एक प्रत २४ तासांचे आंत मा.दंडाधिकारी यांना सादर करावी. (फौ.दं.प्र.सं.कलम १५७)
- २.७ गुन्हा नोंदविण्यात विलंब झाला असल्यास प्रथम खबरी अहवालमध्ये (FIR) त्याबातची कारणे नमूद करावित.
- २.८ फिर्यादीस फिर्याद समजण्यासाठी शक्यतो प्रादेशिक भाषेत (Regional Language) नोंदवावी. तसेच पीडित व्यक्ती भिन्न भाषिक पार्श्वभूमीची असल्यास, पीडितेला, तपासादरम्यान स्टेटमेंट / एफआयआर रेकॉर्डिंगसाठी एक दुभाषी प्रदान करण्यात यावा.
- २.९ गुन्हा घडल्यानंतर त्याची वर्दी ज्या पोलीस ठाण्यात दिली जाईल, तो गुन्हा सदर पोलीस ठाण्याच्या हद्दीत घडला नसला तरीही, त्या पोलीस ठाण्यामध्ये तो गुन्हा शून्य क्रमांकाने (Zero FIR) नोंदवून योग्य त्या पोलीस ठाण्यात त्वरेने हस्तांतरित केला पाहिजे. (मुंबई पोलीस नियमावली नियम क्र. ११९ क)
- २.१० पीडित स्त्रीने दिलेल्या तक्रारीतील आरोपांचे स्वरूप कोणत्याही परिस्थितीत सौम्य करू नये. आरोपांप्रमाणे संबंधित कायद्यांच्या कलमान्वये गुन्हा नोंद करावा व त्यानुसार तपास करावा.
- २.११ बलात्कारासारख्या गंभीर गुन्ह्यांची प्रत / विशेष अहवाल तात्काळ वरिष्ठ अधिकारी यांना पाठविण्यात यावी. तसचे वरिष्ठांनी तपासी अधिकारी यांना योग्य त्या सुचना व मार्गदर्शन करून गुन्ह्यांचे पर्यवेक्षण करावे.
- २.१२ खेमचंद वि. इतर वि. उच्च न्यायालय, दिल्ली यामध्ये दिलेल्या निर्देशानुसार FIR ची एक प्रत जिल्हा विधि सेवा प्राधिकरणाकडे पाठवावी.
- २.१३ लैंगिक अत्याचाराच्या घटनेतील पीडित ही अल्पवयीन असल्यास स्टेटमेंट किंवा एफआयआर नोंदवताना पालकांची संमती आणि उपस्थितीत नोंदवावी. पालक उपलब्ध नसल्यास, एनजीओच्या प्रतिनिधीची किंवा बालकल्याण समितीच्या सदस्याच्या संमतीने आणि उपस्थितीत नोंदवावी.
- २.१४ तपासी अधिकारी यांनी अल्पवयीन पीडितेचे जबाब साध्या वेशात घ्यावेत. (पोक्सो कायदा कलम २४(२)).

- २.१५ तपासी अधिकारी यांनी अल्पवयीन पीडीताची तपासणी करताना, पीडिता कोणत्याही प्रकारे आरोपीच्या संपर्कात येणार नाही याची खात्री करावी. (पोक्सो कायदा कलम २४(३), ३६ व फौ.दं.प्र.सं. कलम २७३).
- २.१६ अल्पवयीन यास कोणत्याही कारणावरून पोलीस अधिकारी रात्रीच्या वेळी पोलीस ठाणे येथे थांबवून ठेवणार नाही. (पोक्सो कायदा कलम २४(४)).
- २.१७ विशेष बाल पोलीस पथक (SJPU) किंवा स्थानिक पोलीस यांना परिस्थितीवरून पीडितास उपचार व संरक्षणाची गरज असल्याचे लक्षात आल्यास त्याबाबत नोंद घेऊन जवळच्या निवारागृहात/रुग्णालयात दाखल करून कायदेशीर पालकांचा शोध घ्यावा.
- २.१८ गुन्ह्यातील पीडितेवर उपचार (Treatment with care & honor) करण्यासाठी योग्यती कार्यवाही करावी. तसेच सौजन्याची वागणुक देत प्रतिष्ठेचे रक्षण करत पिडितेवर लाजीरवाणी (embarrassing) परिस्थिती ओढवणार नाही याची काळजी घ्यावी. कुटुंबातील व्यक्ती पीडितेसोबत नसल्यास त्यांना तात्काळ गुन्ह्याबाबत माहिती द्यावी.
- २.१९ लैंगिक अत्याचार पीडितेस पुनर्वसन व मदतीची गरज असते. पीडितेची स्थिती, शारीरिक व मानसिक अवस्था आणि सामाजिक पैलू विचारात घेत पुनर्वसन करावे. पीडितेकडे राहण्याचे ठिकाण नसल्यास निवारागृहात (shelter home) ठेवण्यात यावे. पीडित ही सामाजिक कलंकाच्या भावनेतून समाज आणि कुटुंबापासून दुरावण्याची शक्यता असल्याने पीडित आणि कुटुंबातील सदस्यांचे आवश्यक समुपदेशन करावे.
- २.२० शासन निर्णय क्र.संकीर्ण-२०१७/प्र.क्र.२५५/का-२, महिला व बाल विकास विभाग, दि.३०/१२/२०१७ अन्वये बलात्कार / बालकांवरील लैंगिक अत्याचार (Sexual Assault) / अॅसिड हल्ला यामध्ये पीडित महिला / बालकांना तसेच अनैतिक व्यापार प्रतिबंध अधिनियमानुसार पोलीस धाडीत अटक करण्यात आलेल्या १८ वर्षाखालील पीडित अल्पवयीन मुलींना अर्थसहाय्य व पुनर्वसन करण्यासाठी मनोधैर्य योजना राज्यात सुरु करण्यात आली आहे. त्यानुसार पोलीस ठाणे अंमलदार/ पोलीस अधिकारी यांनी एफ.आय.आर. दाखल होताच त्याची प्रत व इतर कागदपत्रे संबंधित विधि सेवा प्राधिकरण, जिल्हा क्षती सहाय्य व पुनर्वसन मंडळाचे अध्यक्ष जिल्हाधिकारी/निवासी उप जिल्हाधिकारी, जिल्हा पोलीस अधीक्षक, जिल्हा शल्य चिकित्सक / जिल्हा महिला व बाल विकास अधिकारी यांना ई-मेल / एसएमएसद्वारे १ तासांच्या आंत थोडक्यात माहिती सादर करतील. या कार्यवाहीत फिर्यादी / पीडित महिला व बालकाची ओळख गुप्त ठेवण्यात येईल. या संदर्भात मा.सर्वोच्च न्यायालयाच्या निर्देशांची काटेकोरपणे अंमलबजावणी करावी.
३. अशा प्रकारच्या गुन्ह्याच्या तपासात कोणत्याही तांत्रिक त्रुटींचा आरोपीस फायदा मिळू नये, यासाठी प्रचलित कायद्यातील तरतुदींचे काटेकोरपणे पालन होणे आवश्यक आहे. त्यासाठी प्रथम खबर अहवाल नोंद करण्यात आल्यापासून ते आरोपींविरुद्ध संबंधित न्यायालयात दोषारोपपत्र सादर करण्यात येईपर्यंत सर्व कायदेशीर तरतुदींचे तपासी अधिकाऱ्याने पालन केलेले आहे, याची तपासाच्या त्या-त्या स्तरावर पर्यवेक्षक अधिकाऱ्याने खातरजमा करणे आवश्यक आहे. यासाठी योग्य ती चेकलिस्ट करण्यात यावी. तांत्रिक त्रुटींमुळे दोषमुक्त करण्यात आलेल्या खटल्यांचा अभ्यास करून अशा त्रुटींची पुनरावृत्ती होऊ नये, यासाठी पोलीस आयुक्त / पोलीस अधीक्षकांनी

त्यांच्या कार्यक्षेत्रातील तपासी अधिकाऱ्यांसाठी नियमित प्रशिक्षण सत्रे / कार्यशाळा आयोजित कराव्यात. तपासाबाबतच्या काही महत्त्वाच्या कायदेशीर तरतुदी, मार्गदर्शक सुचना तसेच AHTU, भरोसा सेल, ऑपरेशन मुस्कान यामार्फत करावयाच्या कार्यवाहीबाबत सूचना खालील प्रमाणे:-

- ३.१ पोलीस महासंचालक कार्यालयाचे परिपत्रक क्र.पोमसं / ४२अ / म.अ.प्र.वि./ S.O.P/३१८/१८, दि.१२/१२/२०१८ अन्वये बलात्कार / बलात्काराचा प्रयत्न / बालकांविरुद्ध अत्याचार (पोक्सो कायदा) तसेच विनयभंग या गुन्ह्यांच्या बाबतीत तक्रार नोंदविण्यापासून ते त्या गुन्ह्याची अंतिमतः निर्गती होई पावेतो म्हणजे संबंधित न्यायालयात दोषारोप सादर करावयाच्या टप्प्यापावेतो पोलीस विभागाकडून कायद्याची अंमलबजाणी करतांना एक सुत्रता / सारखेपणा ठेवण्यासाठी तसेच तपासात बळकटी प्राप्त होण्यासाठी बलात्काराच्या गुन्ह्याचे एकूण ४३ मुदयांवर व विनयभंगाच्या गुन्ह्यांचे एकूण १० मुदयांवर अंमलबजावणीची मानक प्रक्रिया (Standard Operating Procedure-SOP) निर्गमित करण्यात आली असून त्यानुसार कार्यवाही करावी.
- ३.२ अशा गुन्ह्यातील आरोपींच्या जामीन अर्जास हरकत घेणारा तपासी अधिकाऱ्याचा अहवाल हा परिपूर्ण असल्याची पोलीस ठाण्याच्या प्रभारी अधिकाऱ्याने खातरजमा करावी. कारण तांत्रिक मुद्यावर किंवा तपासातील त्रुटींमुळे आरोपी लवकर जामीनावर मुक्त झाल्यास, पिडीत महिला / मुलगी व त्यांच्या कुटुंबियात तसेच साक्षीदारांमध्ये असुरक्षिततेची भावना निर्माण होते, त्याचबरोबर, आरोपीस कायद्याची भीती न राहता पुन्हा तो अशा प्रकारचे गुन्हे करण्यास प्रवृत्त होण्याची शक्यता वाढीस लागते.
- ३.३ बलात्काराच्या गुन्ह्यातील आरोपीत व पीडित महिला / मुलीस अशा गुन्ह्याची माहिती मिळाल्यापासून २४ तासांच्या आत वैद्यकीय तपासणीसाठी पाठवावे. महिला वैकीय अधिकारी यांनी किंवा त्यांचे देखरेखीत तपासणी करण्यात यावी. (फौ. दं. प्र. सं. कलम १६४ (क), पोक्सो कायदा कलम २७ (१). पीडीता १८ वर्षावरील असल्यास लेखी संमतीने तसेच १८ वर्षाखालील (पोक्सो कायदा कलम २७) किंवा तात्पुरते / कायमचे मानसिकदृष्ट्या अक्षम असल्यास, तिच्या पालकाच्या लेखी संमतीनंतरच तिची तपासणी करावी. वैद्यकीय तपासणी प्रत पीडितेस / पालकांना देण्यात यावी.
- ३.४ वयाचा पुरावा - पोक्सो कायदांतर्गतच्या सर्व प्रकरणांमध्ये, जेथे पीडितेचे वय, आणि ज्या प्रकरणामध्ये विधीसंघर्षग्रस्त असलेल्या मुलाचे वय महत्त्वाचे आहे, अशा प्रकरणांमध्ये शाळा सोडल्याचा दाखला किंवा बोर्ड सर्टीफिकेट किंवा ग्रामपंचायत / नगरपालिका/ मनपा यांचे जन्म प्रमाणपत्र इ. कागदपत्रे ग्राह्य धरावी. (पोक्सो कायदा कलम-३४, ज्युव्हेनाईल जस्टीस (केअर अँड प्रोटेक्शन ऑफ चिल्ड्रन)) कागदपत्रे उपलब्ध नसल्यास ऑसीफिकेशन टेस्ट किंवा वैद्यकीय दृष्ट्या प्रमाणीत चाचणी करावी. दात आणि चावण्याच्या खुणा आढळून आल्यास, संबंधित तपासणीसाठी दंत तज्ञांकडे नेले पाहिजे.
- ३.५ गुन्ह्याच्या घटनास्थळाचे संरक्षण व सखोल निरीक्षण करून पुरावा गोळा करणे महत्त्वाचे आहे. केस, रक्त, वीर्य, शरीरातील द्रव यांसह बोट/पायांचे ठसे आणि इतर संबंधित वस्तू उचलण्यासाठी वैज्ञानिक पथकांना पाचारण करावे. घटनास्थळाचे विविध कोनातून छायाचित्रण करावे. पुराव्यांची साखळी आणि त्याची अखंडता याला सर्वोच्च स्थान दिले पाहिजे. तपासादरम्यान जप्त करण्यात आलेले व न्यायवैद्यक तपासणीसाठी पाठवायचे पुरावे विनाविलंब न्यायसहाय्यक वैज्ञानिक प्रयोगशाळेकडे पाठवावे. व त्याबाबतीतील त्यांच्याकडील निष्कर्ष अहवाल तातडीने / अग्रक्रमाने प्राप्त करून घ्यावेत.

- ३.६ अटक केल्यानंतर आरोपीकडे तपास करतांना पीडितेने मांडलेल्या तथ्यांचे खंडन किंवा पुष्टीकरण, संपूर्ण परिस्थितीचे काळजीपूर्वक परीक्षण केल्यानंतर आणि पीडितेला झालेल्या आघाताची शक्यता लक्षात घेऊन तपास करावा. संशयीतास असलेल्या जखमां, ओरखडे किंवा नख लागल्याच्या खुणा इत्यादी तपशीलवार माहितीच्या पत्रकासह वैद्यकीय तपासणीसाठी पाठवावे. (फौ.दं.प्र.सं. कलम १५३-अ). आरोपीताने गुन्ह्याच्या वेळी परिधान केलेले कपडे जप्त करून, तपासणीसाठी न्यासहायक वैज्ञानिक प्रयोगशाळेस (FSL) पाठवावे. आरोपीची गुन्हा करण्यासाठीच्या शारीरिक क्षमतेविषयक (physical capacity) शारीरिक वैद्यकीय तपासणी करण्यात यावी.
- ३.७ इलेक्ट्रॉनिक पुरावा - प्रायमरी अॅन्ड सेकंडरी पुरावे जसे हार्डडिस्क, मेमरी डिस्क, CCTV फुटेज, फोन कॉल तपशील इ. आणि सर्व उपलब्ध इलेक्ट्रॉनिक पुरावे गोळा करणे उपयुक्त ठरते. (भारतीय पुरावा कायदा कलम ६३). भारतीय पुरावा कायद्याच्या कलम ६५-बी अंतर्गत विहित केलेल्या पध्दतीने इलेक्ट्रॉनिक पुरावे सिध्द करणे आवश्यक आहे.
- ३.८ महिलांवरील अत्याचाराच्या गुन्ह्यातील आरोपींचा गुन्ह्यातील सहभाग तपासून, त्यांचा प्राधान्याने शोध घेऊन त्यांना अटक करावी, जेणेकरून पोलीस कारवाईबाबत पीडित महिला व तिचे कुटुंबीय व साक्षीदार यांच्या मनात विश्वासाची भावना वाढीस लागेल व ते तपासात सहकार्य करण्यासाठी पुढे येतील व गुन्ह्याचा तपास योग्यरित्या होण्यास मदत होईल.
- ३.९ गुन्ह्यातील संशयित स्वतःला लपवित असेल / फरार असेल / अटक टाळत असेल तर संशयिताच्या अटकेचे वॉरंट जारी करण्यासाठी मा.न्यायालयास विनंती करावी. वॉरंट जारी करण्यात आलेली व्यक्ती फरार झाली किंवा स्वतःला लपवत असल्यास तपासी अधिकारी यांनी संबंधित न्यायालयात त्या व्यक्तीला घोषित अपराधी (proclaimed offender) करण्यासाठी अर्ज करून अशा व्यक्तीची मालमत्ता जप्तीची (attachment) कारवाई करावी (फौ.दं.प्र.सं. कलम ८२ व ८३). ज्याच्या विरुद्ध फौ.दं.प्र.सं. कलम ८२ अंतर्गत घोषणा जारी केले गेले आहे ती व्यक्ती, अशा घोषणेद्वारे आवश्यक असलेल्या निर्दिष्ट ठिकाणी / वेळेवर उपस्थित न राहिल्यास, भादंवि कलम १७४(अ) अन्वये गुन्हा दाखल करण्यासाठी मा.न्यायालयास विनंती करावी. आरोपीत पीडितेच्या ओळखीचे नसल्यास पीडितेकडून त्याचे वर्णन निश्चित करून संशयिताचे पोर्ट्रेट त्वरित तयार करून प्रसारित करावे. आरोपीताचा लुक आऊट संदेश फ्लॅश करावा. संशयिताची स्थानिक गुप्त / खुली चौकशी करावी. संशयीतास अटक केल्यानंतर, फौ.दं.प्र.सं. कलम ४१(अ), ४१(ब), ४१(ड), ४६, ४९, ५० आणि ५१ अंतर्गत विहित प्रक्रियेचे अनुसरण करावे.
- ३.१० ओळख परेड - अनोळखी आरोपीतास अटक केल्यानंतर त्याची चौकशी व वैद्यकीय तपासणी करून न्यायालयीन कोठडीत पाठवावे. ओळख परेडच्या कार्यवाहीसाठी मा.न्यायालयास तारीख व वेळ निश्चित करण्याबाबत विनंती करावी. आरोपीतास मा.न्यायालयात हजर करतांना चेहरा झाकलेला राहिल याची दक्षता घ्यावी. आरोपीतास ओळखणारी व्यक्ती शारीरिक / मानसीक दृष्ट्या अपंग असल्यास ज्युडीशियल मॅजिस्ट्रेट यांचे देखरेखीमध्ये ओळख परेड घ्यावी. ओळख परेडचे चलचित्रण (Videography) रेकॉर्डिंग करण्यात यावे.
- ३.११ पीडित स्त्रीचा जबाब फौ. दं. प्र. सं. कलम १६४ (५ क) मधील तरतुदीनुसार संबंधित न्यायदंडाधिकार्यांकडून नोंदवून घेतला पाहिजे. त्याकरिता तपासी अधिकारी यांनी पीडितेस तात्काळ

न्यायदंडाधिकारी यांचे समक्ष हजर करण्याची कार्यवाही करून जबाब प्राप्त करावा. पीडितेची वैद्यकीय तपासणी केली असल्यास त्याची प्रत जबाब नोंदविणारे न्यायदंडाधिकारी यांना सादर करावी. पीडितेला मॅजिस्ट्रेटकडे नेण्यात २४ तासांपेक्षा जास्त उशीर झाल्यास, तपासी अधिकाऱ्यांनी केस डायरीमध्ये त्याची कारणे नोंदवून त्याची एक प्रत मॅजिस्ट्रेटकडे द्यावी. तसेच गुन्हा प्राप्त झाल्याची व पीडितेस न्यायदंडाधिकारी यांचे समक्ष नेल्याची वेळ नमूद करावी. पोक्सो कायदा कलम २६ (१), अन्ये अशी विधाने नोंदवताना पीडितेच्या पालकांची उपस्थिती आवश्यक आहे.

- ३.१२ मृत्युपूर्व जबाब (Dying Declaration) मॅजिस्ट्रेट किंवा डॉक्टरांसमोर रेकॉर्ड केला जाऊ शकतो आणि शक्य नसल्यास, चलचित्रण (Vidcography) रेकॉर्डिंग करावी (फौ.दं.प्र.सं कलम १६१).
- ३.१३ लैंगिक अत्याचाराच्या गुन्ह्यातील सर्व भौतिक पुरावे आणि साक्षीदार (विशेषतः पीडितेच्या ओरडण्याचा आवाज ऐकून घटनास्थळी पोहचलेले) यांची त्वरित तपासणी करावी. जर पीडित व्यक्ती अस्वस्थ / घटनेने हादरलेली (shock) / घटना कथन करण्यास असमर्थ / अल्पवयीन असल्यास त्यांच्या जवळच्या नातेवाईकांच्या वतीने एफआयआर नोंदविता येते. नंतर उक्त व्यक्तीची स्वतंत्र साक्षीदार म्हणून तपासणी करणे आवश्यक आहे. (फौ.दं.प्र.सं कलम १६१). आवश्यक वाटल्यास फौ.दं.प्र.सं कलम १६४ अन्वये साक्षीदारांचा / पोक्सो कायदान्वयेच्या गुन्ह्यांमध्ये पीडितेच्या पालकांचा जबाब नोंदवावा.
- ३.१४ गुन्ह्याविषयी / घटनेच्या तथ्यांविषयी माहिती असलेल्या इसमास तपासी अधिकारी हे संबंधितास न्यायालयासमोर हजर राहण्यासाठी आणि साक्ष देण्यासाठी बॉन्ड निर्गमित करू शकतात. (फौ.दं.प्र.सं कलम १७०).
- ३.१५ अशा प्रकारच्या गुन्ह्याच्या तपासात प्राधान्याने सरकारी पंच वापरावेत. कोणत्याही परिस्थितीत सराईत किंवा गुन्हेगारी पार्श्वभूमी असलेले किंवा आरोपीच्या ओळखीचे पंच वापरू नयेत.
- ३.१६ गुन्ह्यातील पीडित महिला / अल्पवयीन मुलगी तसेच त्यांचे कुटुंबीय, गुन्ह्यातील साक्षीदार यांच्या सुरक्षिततेकडे पोलीसांनी लक्ष पुरविणे आवश्यक आहे. त्यांना आरोपी किंवा त्यांच्या कुटुंबियांकडून धमक्या देण्यात येत असल्याची माहिती मिळाल्यास, त्वरीत योग्य तो गुन्हा नोंद करणे, याबाबत संबंधित न्यायालयास कळवून जामीन रद्द करण्याची कारवाई करणे, इत्यादी कार्यवाही विनाविलंब करावी.
- ३.१७ गुन्ह्यातील पीडित महिला, तिचे नातेवाईक किंवा साक्षीदार यांना तपासाच्या नावाखाली पोलीस टाण्यात नाहक फेऱ्या मारण्यास लावू नयेत. त्यांना तपासाकामी बोलविण्यात आल्यास त्यांना उगाच ताटकळत ठेवू नये.
- ३.१८ आरोपी, महत्वाचे साक्षीदार यांचे फौ. दं. प्र. सं. कलम १६४ चे तरतुदीनुसार मा.न्यायालयासमोर जबाब नोंदवावेत.
- ३.१९ सामूहिक व निर्घृण बलात्काराच्या गुन्ह्यात अल्पवयीन तरूणांचा सहभाग आढळून आल्यास अशा अल्पवयीन गुन्हेगारांची इतर प्रौढ गुन्हेगारांसोबत नियमित न्यायालयात सुनावणी (ट्रायल) होण्यासाठी कार्यवाही करावी. (बाल न्याय अधिनियम २०१५ चे कलम १५ व १८ नुसार)
- ३.२० पीडित महिलेची ओळख उघड करण्यास कायद्याने मनाई असल्याने, अशा महिलेची ओळख उघड

होवू नये, याची दक्षता घ्यावी. लैंगिक अत्याचाराच्या घटना प्रसार माध्यमे आणि लोकांचे लक्ष वेधतात. त्यामुळे अशा गुन्ह्यांबाबत प्रसारमाध्यमांना माहिती देताना, पीडितेची ओळख उघड करू नये. अधिकृत अधिकाऱ्यांनीच प्रसारमाध्यमांना (Media) माहिती द्यावी. पोलीसांकडून अशा महिलेची ओळख उघड झाल्यास त्याचा तपासावर परिणाम होईल, त्याशिवाय कायदेशीर तरतुदीचा भंग केल्याने संबंधित तपासी अधिकाऱ्याविरूद्ध कायदेशीर कारवाई होवू शकते. (भा. दं. वि. कलम २२८ क)

- ३.२१ अशा गुन्ह्यांचा तपास विहीत वेळेत पूर्ण करावा. तसेच तपासात कोणतीही त्रुटी राहू नये, यासाठी तपास पूर्ण झाल्यानंतर तपासाची कागदपत्रे संनियंत्रण समितीकडून तपासून घ्यावीत. तपास परिपूर्ण झालेला असल्याची खातरजमा पर्यवेक्षक अधिकाऱ्यांनी करावी.
- ३.२२ शासन परिपत्रक, क्र.पीएडब्ल्यु-१२२१/प्र.क्र.४२९/विशा-६, दि.०३/०१/२०२२ मध्ये नमूद केल्याप्रमाणे लैंगिक अपराधापासून बालकांचे संरक्षण अधिनियम २०१२ चे कलम १९ मधील पोटकलम (६) मध्ये नमूद केल्याप्रमाणे २४ तासांच्या आत बालकल्याण समितीस आणि विशेष न्यायालयात (असे न्यायालय नसल्यास संबंधित सत्र न्यायालयास) अहवाल देणे बंधनकारक आहे. तसेच वळीत बालकावर अत्याचार करणारी व्यक्ती ही बालकाच्या घरातील असेल, अथवा बालक ज्या वसतिगृहामध्ये राहते, तेथील असेल, अथवा अत्याचार झालेले बालक अनाथ असेल, अशा बालकास बाल कल्याण समिती समोर हजर करावे. पीडितेकडे राहण्याचे ठिकाण नसल्यास तिला निवारा गृहात पाठवावे.
- ३.२३ पोक्सो गुन्ह्यातील जबाब हा महिला अधिकारी यांनी नोंदवावा. महिलांवरील अत्याचाराच्या गुन्ह्यांचा तपास शक्यतो महिला पोलीस अधिकारी यांनी करावा. आवश्यकता असल्यास किमान एक महिला अधिकारी असलेले तपास पथक नेमावे.
- ३.२४ पीडितेचा जबाब नोंदवितांना मानसिक व भावनिक स्थिती याचे बारकाईने निरीक्षण करून तात्काळ घटनाक्रम तपशीलवार पीडितेच्या भाषेमध्ये नोंदवावा. तपासी अधिकारी यांनी साध्या वेशात घरी जाऊन अथवा पीडितेच्या इच्छेनुसार सांगितेलेल्या स्थळी तसेच पालकांच्या / जवळच्या नातेवाईकांच्या उपस्थितीत महिला तपासी अधिकारी यांनी पीडितेस शांत व सजग ठेवत सखोल माहिती मिळवावी. पीडितेस पोलीस ठाणे येथे बोलावू नये. पोक्सो कायद्यान्वये पालकांना जबाब नोंदवितांना उपस्थित ठेवण्याची मुभा आहे. (फौ.दं.प्र.सं कलम १६१)
- ३.२५ गुन्ह्याचे तपासामध्ये देशाबाहेरील / परदेशातील पीडितेस, तपास अधिकारी यांना न्यायाची पूर्तता करण्यासाठी साक्षीदाराची तपासणी करणे आवश्यक वाटत असल्यास अशा वेळी विलंब, खर्च किंवा गैरसोय टाळण्यासाठी तात्काळ वरिष्ठ अधिकाऱ्याच्या पुर्व परवानगीने अशा साक्षीदाराची व्हिडिओ कॉन्फरन्सिंग आणि इतर इलेक्ट्रॉनिक माध्यमांद्वारे तपासणी करू शकतात. (फौ.दं.प्र.सं कलम १६१)
- ३.२६ पोलीस महासंचालक कार्यालयाचे परिपत्रक क्र.पोमसं / ४२ (१) / प्रअप्रवि / न्याय-०६१८ / प्र.क्र.४०/ Supreme Court C.W.P. ७६ of २०१८ / २५१/२०१८, दि.१३/०८/२०१८ अन्वये बालकांचे लैंगिक अत्याचारापासून प्रतिबंध कायदा-२०१२ ची प्रभावी अंमलबजावणी करणे करीता जिल्हा व आयुक्तालय स्तरावर विशेष कृती दल (Special Task Force) गठित करण्याबाबत सूचना देण्यात आल्या आहेत. सदर टास्क फोर्स हे कायद्यातील तरतुदींच्या अंमलबजावणीबाबत नियंत्रण व देखरेख करतील.

- ३.२७ पोलीस महासंचालक कार्यालयाचे पत्र क्र.पोमसं/ ४२ / मबाअप्रवि / १ / सं.०७१८ /प्र.क्र.५१ /२०१९,दि.२१/११/२०१९ अन्वये पॉक्सो कायद्यामध्ये करण्यात आलेल्या सुधारणांबाबत माहिती देण्यात आली आहे व त्यानुसार कार्यवाही करण्याबाबत सर्व पोलीस घटकांना सूचित करण्यात आले आहे.
- ३.२८ पोलीस महासंचालक कार्यालयाचे पत्र क्र.पोमसं/४२/मबाअप्रवि/१/संकिर्ण-०७१८/प्र.क्र.५१/१९, दि.२७/०९/२०१९ अन्वये भादंवि कलम ३७६ (उप कलमांसह) व पॉक्सो कायदा कलम ४, ६ अन्वये दाखल गुन्ह्यांचा तपास ६० दिवसांत पूर्ण करणे अनिवार्य आहे. त्याचबरोबर क्र.पोमसं/२३/५४/महिला व मुली (लैंगिक अत्याचार)/४२२/२०२१, दि.१०/१०/२०२१ आणि राज्य गुन्हे अन्वेषण विभाग, पुणे यांचे पत्र क्र.संगणक/रागुअकें/११४२/२०२०, दि.२७/१०/२०२० अन्वये दिलेल्या सूचनांप्रमाणे सदर गुन्ह्यांचा तपास ६० दिवसांत पूर्ण करण्याची व आयटीएसएसओ (ITSSO) पोर्टलवर माहिती सादर करण्याची दक्षता घ्यावी.
- ३.२९ अनैतिक मानवी वाहतुकीचे निरनिराळे प्रकार निष्पन्न होत आहेत. सदर गुन्ह्यांना आळा घालण्यासाठी शासन निर्णय क्र.पीपीए-१०२०/प्र.क्र.२६९/विशा-६, दि.२५/०८/२०२१ अन्वये राज्यातील एकुण ४५ पोलीस घटकांमध्ये अनैतिक मानवी व्यापार प्रतिबंध कक्ष स्थापन करणे (Anti Human Trafficking Units-AHTU) स्थापन करण्यात आले आहेत.
- ३.३० पोलीस महासंचालक कार्यालयाचे परिपत्रक क्र.पोमसं/४२(३)/मबाअप्रवि/संकिर्ण-०१२०/प्र.क्र.१३/२०२०, दि.३०/०१/२०२० अन्वये दिलेल्या सूचनांनुसार अनैतिक मानवी वाहतुकीस प्रतिबंध करण्यासाठी भादंवि कलम ३७२, ३७३, ३७६, ३६३ व इतर भादंवि कलमे, पिटा अॅक्ट व इतर कायद्यातील कलमान्वये. दाखल होणाऱ्या गुन्ह्यांत भादंवि कलम ३७० व ३७०(अ) मध्ये असलेल्या तरतुदीनुसार शोषण झाल्याचे निष्पन्न झाल्यास सदर गुन्ह्यांत कलम ३७० व ३७०(अ) लावण्यात यावे.
- ३.३१ पोलीस महासंचालक कार्यालयाचे परिपत्रक क्र.पोमसं/४२(३)/मबाअप्रवि/प्र.क्र.५५/२०२१, दि.२१/०९/२०२१ अन्वये भादंवि कलम ३६३ अन्वये लहान मुलांचे अपहरण झाल्याबाबतच्या गुन्ह्यांचा तपास ४ महिन्यांपेक्षा अधिक झाला असेल व शोधण्यास यश मिळत नसेल त्यावेळी असे गुन्हे अनैतिक मानवी व्यापार प्रतिबंध कक्षाकडे वर्ग करून तपास करण्याबाबत कळविण्यात आले असून त्यानुसार कार्यवाही करावी.
- ३.३२ पोलीस महासंचालक कार्यालयाचे परिपत्रक क्र.पोमसं/४२/मबाअप्रवि/परिपत्रक AHTU /प्र.क्र.११/२०२१, दि.१९/०३/२०२१ अन्वये कळविण्यात आल्यानुसार अशासकीय संस्था (NGO), बाल कल्याण समिती (CWC), ज्युवेनाईल जस्टीस बोर्ड (JJB), महिला व बाल विकास आयुक्तालय, समाज कल्याण विभाग इ.संस्था व पोलीस विभाग यांचेमध्ये सक्रिय सहकार व समन्वय ठेवावा. जनतेमध्ये प्रबोधन करून अनैतिक व्यापार करणारे आरोपी यांचे विरुद्ध प्रभावी व परिणामकारक कारवाई करणेसाठी अन्वेषण अधिकारी यांना वेळोवेळी प्रशिक्षण द्यावे.
- अनैतिक मानवी वाहतुकीसंदर्भातील गंभीर व संवेदनशील गुन्ह्यांमध्ये बळी पडलेल्या महिला /मुलींची साक्ष इन कॅमेरा नोंदवून आरोपींच्या मालमत्तेवर टाचा आणुन, आरोपीकडून करण्यात येणाऱ्या पैशाच्या वृद्धीसंदर्भात उचित व समर्पक कायदेशीर कारवाई करावी. अनैतिक मानवी वाहतुकीचे वारंवार गुन्हे करणारे इसम व तस्कर यांच्या नावांची यादी तयार करून वारंवार गुन्हे

करणान्या इसमांचा जामीन अर्ज रद्द करण्यासाठी प्रयत्न करावेत. तसेच मोक्का अंतर्गत कारवाई बाबत आढावा घेऊन कार्यवाही करावी.

३.३३ पोलीस महासंचालक कार्यालयाचे पत्र क्र.९०/४२/मअप्रवि/२०१९, दि.२०/०२/२०१९ अन्वये बाल न्यायालय समिती व मुंबई उच्च न्यायालय समिती यांनी दिलेल्या निर्देशानुसार समिती गठीत करून बाल सुधारगृह, निरीक्षणगृह इत्यादींचे सेफ्टी व सिक्युरीटी ऑडीट करण्याबाबत सुचना देण्यात आल्या आहेत.

३.३४ जनहित याचिका क्र.७५/२०१२ (बचपन बचाओ आंदोलन विरुद्ध भारत सरकार) मध्ये मा.सर्वोच्च न्यायालयाने दिलेल्या निर्देशानुसार ऑपरेशन स्माईल (मुस्कान) ही मोहिम राज्यात हरविलेले बालके शोधण्यासाठी दरवर्षी राबविली जाते. सदर मुस्कान ऑपरेशन दरम्यान अभिलेखावरील / अभिलेखाव्यतिरिक्त हरविलेल्या बालकांचा शोध घेऊन, त्यांना त्यांच्या पालकांच्या स्वाधिन केले जाते. तसेच ज्यांचे पालक मिळत नसतील अशा बालकांना बाल सुधार गृहात / संरक्षण गृहात त्यांचे पालक मिळेपर्यंत ठेवण्यात येते.

सर्व पोलीस घटकांनी मुस्कान ऑपरेशन राबवितांना जास्तीत जास्त बालकांचा शोध घ्यावा. त्यापैकी जर काही मुले वाममार्गाला लागली असतील तर त्यांना समाजाच्या मुळ प्रवाहात आणण्यासाठी योग्य ते प्रयत्न करावेत.

३.३५ स्त्री भ्रुणहत्या हा अमानवीय व महिलांवरील अत्याचाराचा एक प्रकार असून Medical Termination of Pregnancy Act मधील तरतुदीनुसार अवैध गर्भपात केंद्रांवर कारवाई करावी. गर्भपात केंद्रावर काम करणाऱ्या डॉक्टरांशी संपर्क करून गुन्ह्याचा प्रकार उघडकीस आल्यास सहभागी इसमांविरुद्ध देखील कारवाई करावी. पोलीस महासंचालक कार्यालयाचे पत्र क्र.पोमसं/४२/२/मअप्रवि/प्र.क्र.५८/१४९/२०१८, दि.२५/०५/२०१८ अन्वये दिलेल्या सुचनांप्रमाणे सदर कायद्यातील तरतुदी विषयी समुपदेशन करावे जेणेकरून बलात्काराच्या गुन्ह्यात बळीत पडलेल्या मुली व अल्पवयीन मुली गर्भवती असतील तर त्यांना २४ आठवड्यापेक्षा जास्त गर्भधारणेनंतर गर्भपात करण्यात कायद्यातील तरतुदीमुळे येणाऱ्या अडचणी व जिवितास असलेल्या धोक्यांची जाणीव होईल.

३.३६ गर्भधारणा-पूर्व व प्रसव-पूर्व रोगनिदान तंत्रे (लिंग निवडीस प्रतिबंध) अधिनियमानुसार कोणत्याही आनुवंशिकीय समुपदेशन केंद्र किंवा आनुवंशिकीय प्रयोगशाळा किंवा आनुवंशिकीय चिकित्सालय आपल्या केंद्रात, प्रयोगशाळेत किंवा चिकित्सालयात गर्भलिंग निर्धारण करण्याच्या प्रयोजनाकरिता अल्ट्रासोनोग्राफी सह प्रसव-पूर्व रोगनिदान तंत्राचा वापर करणार नाही किंवा वापर करण्यास कारणीभूत होणार नाही याबाबत निर्देश देण्यात आले आहेत.

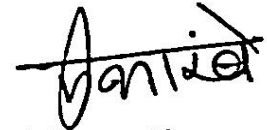
३.३७ कौटुंबिक हिंसाचारापासून महिलांचे संरक्षण अधिनियमातील तरतुदीनुसार कौटुंबिक हिंसाचाराची तक्रार ज्याच्याकडे प्राप्त झालेली असेल किंवा कौटुंबिक हिंसाचाराच्या घटनास्थळी जो उपस्थित असेल असा किंवा कौटुंबिक हिंसाचाराची घटना त्याला कळविण्यात येईल तेव्हा तो पोलीस अधिकारी, संरक्षण अधिकारी, सेवा प्रदाता किंवा दंडाधिकारी पीडित व्यक्तीला या अधिनियमान्वये काढावयाचे संरक्षण आदेश, आर्थिक अनुतोषाचा आदेश, ताबा देण्याबाबतचा आदेश, निवासाबाबतचा आदेश, नुकसानभरपाई आदेश याद्वारे किंवा यापैकी एका पेक्षा अधिक आदेशांद्वारे अनुतोष मिळवण्यासाठी

अर्ज करण्याच्या तिच्या हक्काबाबत सेवा प्रदात्यांच्या सेवांच्या उपलब्धतेबाबत, संरक्षण अधिकाऱ्यांच्या सेवांच्या उपलब्धतेबाबत, विधि सेवा प्राधिकरण अधिनियम अन्वये मोफत विधिविषयक सेवा मिळवण्याच्या तिच्या हक्कांबाबत, जेथे जेथे उचित असेल तेथे, भाद्रपद कलम ४९८(अ) अन्वये तक्रार दाखल करण्याच्या तिच्या हक्कांबाबत माहिती देईल. परंतु पोलीस अधिकाऱ्यास दखलपत्र अपराध केल्याची माहिती मिळाल्यानंतर, कायद्याला अनुसरून कार्यवाही करणे आवश्यक आहे.

सर्व पोलीस घटकांमध्ये स्थापन असलेल्या भरोसा सेल यांनी कौटुंबिक हिंसाचाराच्या घटनांमध्ये पीडित महिलेस संरक्षण, मदत, मार्गदर्शन व समुपदेशन (Counselling) बाबत कार्यवाही करावी.

- ३.३८ शासन परिपत्रक क्रमांक याचिका-२०१५/प्र.क्र.१९०/का-२, महिला व बाल विकास विभाग, दि.०३/०२/२०१६ च्या परिपत्रकान्वये कौटुंबिक हिंसाचारापासून महिलांचे संरक्षण अधिनियम अंतर्गत कार्यरत असलेल्या सर्व समुपदेशन केंद्रानी मा.न्यायालयाने दिलेल्या मार्गदर्शक सुचनांप्रमाणे काटेकोरपणे कार्यवाही करण्याबाबत कळविण्यात आले असून त्याचे तंतोतंत पालन करण्यात यावे.
- ३.३९ अंधश्रद्धेच्या कारणांवरून महिलांवर अत्याचाराचे गुन्हे घडत असतात. याकरिता पोलीस महासंचालक कार्यालयाचे क्र.पोमसं२४/३४/अंधश्रद्धा विधेयक/५७८/२०१३, दि.०४/०४/२०१६ रोजीच्या पत्रान्वये महाराष्ट्र नरबळी व इतर अमानवीय, दुष्ट व अघोरी प्रथा आणि जादुटोणा प्रतिबंध अधिनियमाची प्रभावी अंमलबजावणी करण्यासाठी सर्व पोलीस घटकांमध्ये जादुटोणा विरोधी कायदा अंमलबजावणी कक्ष स्थापन करून स्थानिक गुन्हे अन्वेषण कक्षाचे पोलीस निरीक्षक यांना कक्षाचे नियंत्रण अधिकारी म्हणून नेमणुक करण्याबाबत सुचना देण्यात आल्या आहेत.
- ३.४० जात / वर्ण / लिंगभेद इत्यादी कारणांवरून देखील महिलांवर अत्याचार होऊ नयेत म्हणून नागरी हक्क संरक्षण अधिनियम, महाराष्ट्र सामाजिक बहिष्कारापासून व्यक्तींचे संरक्षण (प्रतिबंध, बंदी व निवारण) अधिनियम तसेच इतर कायद्यांनुसार देखील कार्यवाही करावी.
४. अशा गुन्हात संबंधित न्यायालयात दोषारोपपत्र सादर केल्यानंतरही पोलीसांनी सदर खटला अंतिम निकाली निघेपर्यंत दक्षता घेणे आवश्यक आहे. त्या अनुषंगाने करावयाची कार्यवाही खालीलप्रमाणे:-
- ४.१ मा.न्यायालयात दोषारोप दाखल करतांना त्यामध्ये सर्व वैद्यकीय अहवाल, न्यायसहायक वैज्ञानिक प्रयोगशाळेचे अहवाल, ओळख परेड रिपोर्ट, संबंधित दैनंदिनी नोंदी / रोजनामा तसेच संबंधित इतर महत्त्वाची कागदपत्रे इत्यादींचा समावेश केल्याची खात्री करावी. प्रॉसिक्युशन ऑफीसर यांचा दृष्टीकोण आणि मत (view & opinion) घ्यावे. दोषारोपपत्राची आगाऊ प्रत सराकरी अभियोक्ता व पीडितेस पुरविण्यात यावी.
- ४.२ न्यायालयात दोषारोपपत्र दाखल केल्यानंतरही पीडित महिला, तिचे कुटुंबिय व साक्षीदार यांच्या संपर्कात राहून त्यांच्यावर आरोपींकडून दबाव किंवा धमकी येत नसल्याबाबत नियमित खातरजमा करावी. आरोपींकडून किंवा आरोपींच्या वतीने पीडित महिला, तिचे कुटुंबिय व साक्षीदार यांच्यावर दबाव किंवा धमकी येत असल्यास त्याबाबत तातडीने प्रचलित कायदानुसार कडक कारवाई करण्यात यावी.

- ४.३ महिलांविरुद्धच्या गुन्ह्यांची न्यायालयीन प्रक्रिया वेगवान व्हावी याकरिता अशा गुन्ह्यांमधील न्यायालयाने जारी केलेली समन्स, वॉरंट व नोटीसेस प्राधान्याने बजावण्याची कार्यवाही करावी.
- ४.४ अशा गुन्ह्यांबाबत संबंधित प्रभारी व पर्यवेक्षीय अधिकाऱ्याने विशेष लक्ष पुरवून फिर्यादी, साक्षीदार, तपासी अधिकारी हे सुनावणीसाठी वेळेत न्यायालयात उपस्थित राहतील, याची दक्षता घ्यावी व झालेल्या सुनावणीबाबत वरिष्ठांना नियमितपणे अवगत करावे.
- ४.५ क्रिमिनल लॉ अमेंडमेंट ॲक्ट २०१८ प्रमाणे सी.आर.पी.सी.कलम ४३९ मध्ये दि.२१/०४/२०२० रोजी पासून सुधारणा करण्यात आल्या असून त्यानुसार उच्च न्यायालय किंवा सत्र न्यायालयात भादंवि कलम ३७६ (३), ३७६ (अे बी), ३७६ (डी ए) ३७६ (डी बी) मधील आरोपीताने जामीन मिळण्याकरिता अर्ज केल्यास तक्रारदार / पीडित व्यक्ती किंवा त्यांच्या वतीने नियुक्त केलेल्या व्यक्तीची उपस्थिती जामीन सुनावणीच्या वेळेस बंधकारक आहे. सदर सुधारणांबाबत दिल्ली उच्च न्यायालयाने प्रॅक्टीस डायरेक्शन्स जारी केल्या असून त्यानुसार सदर तरतुद पोक्सो कायद्या खालील गुन्ह्यांना देखील लागू पडतील असे नमूद केले आहे. सदर सुधारणांप्रमाणे कार्यवाही करण्याची दक्षता घ्यावी.
- ४.६ महिलांवरील अत्याचाराच्या गुन्ह्यांमध्ये विशेष सरकारी अभियोक्ता यांची नेमणुक करण्याची गरज असल्यास तात्काळ नेमणुक करण्यात यावी.
- ४.७ अशा गुन्ह्यातील आरोपी जामीनावर मुक्त होवून फरार झालेला असल्यास त्याचे फेर अटकेसाठी प्राधान्याने प्रयत्न करावेत. जामीनावर मुक्त असलेल्या आरोपींच्या हालचालींवर लक्ष ठेवण्यात यावे.
५. लैंगिक गुन्ह्यांचा तपास व खटले चालविण्याच्या कामकाजाकरिता ब्युरो ऑफ पोलीस रिसर्च अँड डेव्हलपमेंट (BPR & D) यांनी जारी केलेल्या मानक कार्यप्रणालीचा (SOP) अवलंब करून, गुन्ह्यांचा तपास व खटले चालविण्यासाठी प्रक्रिया अवलंबविण्यात यावी. (सोबत BPR & D च्या SOP ची प्रत)

(मिलिद भारंबे)

विशेष पोलीस महानिरीक्षक (का व सु)
पोलीस महासंचालक यांचेकरिता

प्रति,

महासंचालक, लाचलुचपत प्रतिबंधक विभाग, महाराष्ट्र राज्य, मुंबई (सस्नेह अप्रेषित)

महासंचालक, गृह रक्षक दल, महाराष्ट्र राज्य, मुंबई (सस्नेह अप्रेषित)

पोलीस आयुक्त, बृहन्मंबई (सस्नेह)

सर्व पोलीस आयुक्त (लोहमार्ग सह)

अपर पोलीस महासंचालक - गुन्हे अन्वेषण विभाग, पुणे / नक्षलविरोधी अभियान, नागपूर /
प्रशिक्षण व खास पथके, मुंबई / राज्य राखीव पोलीस बल, मुंबई /
वाहतुक, मुंबई / नागरी हक्क संरक्षण, मुंबई / दहशतवाद विरोधी
पथक, मुंबई / लोहमार्ग / फोर्स वन, मुंबई

अपर पोलीस महासंचालक व संचालक, पोलीस बिनतारी संदेश विभाग, पुणे
आयुक्त, राज्य गुप्तवार्ता विभाग, मुंबई

संचालक, महाराष्ट्र पोलीस अकादमी, नाशिक / महाराष्ट्र गुप्तवार्ता प्रबोधिनी, पुणे
सर्व परिक्षेत्रीय विशेष पोलीस महानिरीक्षक
विशेष पोलीस महानिरीक्षक - महिला अत्याचार प्रतिबंध विभाग, पुणे / मोटार परिवहन विभाग,
पुणे/राज्य राखीव पोलीस बल, नागपूर/विशेष सुरक्षा विभाग, मुंबई
सर्व परिक्षेत्रीय पोलीस उप महानिरीक्षक
पोलीस उप महानिरीक्षक, गडचिरोली परिक्षेत्र, कॅम्प नागपूर
सर्व पोलीस अधीक्षक (मोटार परिवहन विभाग/बिनतारी संदेश विभाग/लोहमार्ग/कारागृह सह)
सर्व समादेशक, राज्य राखीव पोलीस बल, गट क्र.- १ ते १६.
सर्व प्राचार्य, पोलीस प्रशिक्षण केंद्र.
प्राचार्य, गुन्हे अन्वेषण प्रशिक्षण केंद्र, नाशिक

प्रत,
अपर मुख्य सचिव, महाराष्ट्र शासन, गृह विभाग, मंत्रालय, मुंबई
प्रत,
प्रभारी अधिकारी संगणक कक्ष, पोमसं कार्यालय, मुंबई
२/- यांनी सदरचे परिपत्रक www.mahapolice.gov.in या संकेतस्थळावर
प्रसिध्द करून एक महिन्यापर्यंत ठेवावे.

Standard Operating Procedure (SOP)
for Investigation and Prosecution of
Rape against Women

An aid to Investigation

Prepared by: BPR&D

Standard Operating Procedure (SOP) for Investigation and Prosecution of Rape against Women

Introduction

The need to issue Standard Operating Procedure (SOP) to investigate sex crimes has been felt in order to improve the quality of investigation and to secure conviction. The instructions herein are to be followed by the supervisory as well as the investigating officers during the investigation.

Purpose

This SOP seeks to provide a complete set of rules and guidelines related to the response of police while dealing with rape cases and to ensure a coordinated and multi-disciplinary approach to sexual offences, in general.

Scope

The scope of the SOP is to familiarize all police officers to know as to what is their mandate in rape cases. It sets out the role and responsibilities of the police.

Incidents of crime against women are a matter of great concern for the government and the society at large. In the wake of gruesome incidents of rape in the country, Crime against Women has attracted a new focus and attention. Free and prompt registration of cases, quality investigation with proper and expeditious prosecution ending in conviction of the offenders shall be a deterrent in combating the menace.

Crime against women, in general, and rape, in particular, need our closest attention. It is necessary to reiterate and re-emphasize the need for prompt and effective investigation and prosecution of rape cases to secure a better conviction rate. Hence this Standard Operating Procedure (SOP).

Application of SOP

Range of cases to be covered under the SOP

1. Rape, as in sections 376, 376A, 376AB, 376B, 376C, 376D, 376DA, 376DB, 376E, IPC
2. Penetrative sexual assault and/or aggravated sexual assault on a child, as defined u/s 2(1) (d) under the Protection of Children against Sexual Offences Act (POCSO), 2012.

Sl. No.	Proceedings	Suggested time limit
01	<p><u>FIR</u></p> <ul style="list-style-type: none"> ○ FIR must be recorded in accordance with the provisions of Sec 154 Cr.P.C. ○ FIR shall be recorded by a woman police officer or any woman officer. ○ FIR, being an important document, should be drawn up with greatest care and caution, incorporating all material information/facts which are directly or indirectly connected with the crime or are likely to form important evidence. ○ The victim can lodge the FIR in any police station in any State or District. Subsequently, it can be transferred to the concerned State or police station having jurisdiction for investigation. <p>Audio-Visual and electronic means, including scanning, can be used to transmit the information at the earliest.</p> <ul style="list-style-type: none"> ○ A copy of such Information as recorded under sub-section (1) of section 154 Cr.P.C. shall be given forthwith, free of cost, to the victim or informant. ○ If there is any delay in recording of such FIR, the reasons for such delay should be explained in the FIR. ○ FIR should be recorded in the regional language, if required, to make it easier for the survivor. ○ As rape cases are Grave/Special Report Cases, investigation shall be monitored by the DCP of the District concerned. Initial	Immediately

	<p>Special Reports; etc., shall be issued by a gazetted officer within 72 hours of occurrence. Similarly, in continuation, Special Reports/Progress Reports are required to be issued about the progress of the investigation fortnightly.</p> <ul style="list-style-type: none"> o The DCP/In-charge of the Zone/District SP shall give the investigating officer proper instructions/guidance from time to time in carrying out investigation and collection of evidence. o One copy of FIR should be sent to District Legal Services Authority as per direction in case of Khem Chand & Ors. Vs. State High Court of Delhi. 	<p style="text-align: right;">04</p>
<p>02</p>	<p><u>Treatment of victim</u></p> <ul style="list-style-type: none"> o The victim of such crime should be treated with honor and sensitivity. o Officer interacting with her (victim) should be extremely courteous. No indecent questions should be put to the victim. Care should be taken to protect dignity and prevent embarrassing situation to the victim. o In case, the victim is not accompanied by any member of her family, the information about such crime should be given immediately to her family. o The identity of the victim should not be made public and due care should be taken not to reveal her identity in print and electronic media. Similar care has to be taken for juveniles and children in conflict with law. However, name and photo of such victim may be used in the case diary for the purpose of re-investigation. 	<p>With care and honor</p>
<p>03</p>	<p><u>Where the victim is temporarily or permanently, mentally or physically disabled</u></p> <ul style="list-style-type: none"> o If the person against whom an offence is alleged to have been committed or attempted, is temporarily or permanently, mentally or physically, disabled, such information shall be recorded, at the residence of the person seeking to report such offence or at a convenient place of such person's choice, in the presence of an interpreter or a special educator, as the case may be. 	

	<ul style="list-style-type: none"> ◦ The recording of such information shall be video-graphed. 	
04	<p><u>If victim is of different linguistic background</u></p> <ul style="list-style-type: none"> ◦ In case, the victim is of a different linguistic background, statement/FIR must be recorded. An interpreter for the victim with different linguistic background may be provided, during investigation, for recording of statement / FIR. 	
05	<p><u>If victim is a minor</u></p> <ul style="list-style-type: none"> ◦ In case, where the victim is a minor, consent and presence of parents may be taken at the time of recording of her statement or FIR. If the guardian is not available, consent and presence of a representative of an NGO or a member of the Child Welfare Committee may be taken during recording of the statement or FIR. ◦ I.O. shall wear plain clothes during interview/investigation (as per Section-24(2), POCSO Act) ◦ The Police Officer, while examining the child, shall ensure that at no point of time, the child comes in contact with the accused, in any manner, whatsoever (as per the mandate of Section- 24(3) & 36, POCSO Act r/w Section-273, Cr.P.C.) ◦ Where, the Special Juvenile Police Unit or the local police is notified and circumstances warrant, that the child against whom an offence has been committed, is in need of care and protection, it shall, after recording the reasons in writing, make immediate arrangement, to give him/her such care and protection, including admitting the child into a shelter home or to the nearest hospital, within twenty-four hours of the report, as may be prescribed, as well as carry on investigation to find the legal guardian of the victim, in appropriate cases, as per the facts of the case ◦ The Police Officer shall not detain any child at night in the police station for any reason (as per the requirement of Section-24(4), POCSO Act). ◦ If the victim is a minor and happens to be a victim of incest, s/he should be removed from the custody of the alleged/suspected 	

	<p>accused and taken to a child protection shelter and a report notifying the Child Welfare Officer should be sent within 24 hours.</p> <ul style="list-style-type: none"> ◦ In case, the victim does not have a place of abode, she should be shifted to a shelter home. 	
06	<p><u>Compliance of Section 157, Cr.P.C.</u></p> <ul style="list-style-type: none"> ◦ A copy of the FIR shall be sent immediately to the Magistrate under section 157, Cr.P.C. 	Within 24 hours
07	<p><u>Investigation</u></p> <p><u>Investigating Officer</u></p> <ul style="list-style-type: none"> ◦ As far as possible, investigation of crime against women shall be conducted by a woman officer. Whenever necessary, investigation team should be formed, consisting of three to four experienced police personnel of whom one should be designated as the Chief I.O. ◦ There should be, at least, one lady officer in the team. Rape case should usually be investigated by a senior and experienced police officer as far as possible, it being a grave offence. 	Promptly
08	<p><u>Recording of statement of victim under section 161, Cr.P.C.</u></p> <ul style="list-style-type: none"> ◦ While talking to the victim, her mental and emotional state should be observed carefully. Proper account of the incident should be recorded in the language of the victim as early as possible. ◦ The victim should not be called to the police station. ◦ The IO should visit her home in plain clothes and take care to elicit information from the victim in such a manner that she remains calm and composed. ◦ The statement of the victim should be recorded at the residence of the victim or in the place of her choice by a woman police officer in the presence of parents or guardians or a near relative or a social worker of the locality. ◦ In cases under POCSO Act, the presence of parents/guardians of the victim must be allowed at the time of recording of such statements. 	Promptly

	<ul style="list-style-type: none"> • In appropriate cases where the victim is from outside the country / abroad or whenever, in the course of any investigation, it appears to the investigating officer that the examination of the witness is necessary to meet the ends of justice and such witness cannot be examined without an amount of delay, expense or inconvenience which, under the circumstances of case, would be unreasonable - the I.O., with previous permission of his/her immediate superior officer, can examine such witness through video conferencing and other electronic means. <p><u>Videography of statement</u></p> <ul style="list-style-type: none"> • If the person making the statement is temporarily or permanently, mentally or physically disabled, or the victim is of different linguistic background, the statement made by a person with the assistance of an interpreter or a special educator, may be video-graphed. 	
09	<p><u>Statement of victim under section 164, Cr.P.C.</u></p> <ul style="list-style-type: none"> • It shall be the duty of investigating officer/SHO to inform the Judicial Magistrate for recording of statement of the person against whom such an offence has been committed, as soon as the commission of offence is brought to the notice of the police (as mandated under sub-section (5-A) of Section 164, Cr.P.C. • The investigating officer shall take immediate steps to take the victim to any metropolitan / preferably Judicial Magistrate for the purpose of recording her statement under section 164, Cr.P.C. • A copy of the statement under section 164, Cr.P.C. should be handed over to the investigating officer immediately with specific direction that the content of such statement under section 164, Cr.P.C. should not be disclosed to any person till the charge sheet / report under section 173, Cr.P.C. is filed. • The Investigating officer shall record specifically the date and the time at which he learned about the commission of the offence of rape and the date and time at which he took the victim to the Metropolitan/ Judicial Magistrate, as aforesaid. 	Promptly

	<ul style="list-style-type: none"> • A copy of the report of medical examination of the victim, if any, should be immediately handed over to the Magistrate who records the statement of the victim under section 164, Cr.P.C. • In cases of delay exceeding 24 hours in taking the victim to the Magistrate, the Investigating officer should record the reasons for the same in the case diary and hand over a copy of the same to the Magistrate. • In cases under the POCSO Act, 2012, the presence of parents/guardians of the victim must be allowed at the time of recording of such statements according to Section- 26(1), POCSO Act. <p><u>Videography of statement</u></p> <ul style="list-style-type: none"> • If the person making the statement is temporarily or permanently, mentally or physically disabled, or has a different linguistic background, the statement by the person with the assistance of an interpreter or a special educator, shall be videographed. 	
10.	<p><u>Dying declaration</u></p> <ul style="list-style-type: none"> • Dying declaration may be recorded before a Magistrate or Doctor and, if not possible, it should be videographed under section-161, Cr.P.C. 	Promptly
11	<p><u>Statement of relevant and material witness under section 161, Cr.P.C.</u></p> <ul style="list-style-type: none"> • All relevant and material witnesses shall be examined promptly. Especially the witness, who reached the spot of the incident on hearing shouts of the victim, if any, must be examined. • In case, the victim is indisposed/unable to narrate the incident/or a minor who cannot comprehend or is in shock and the state of the victim/survivor leads to their next of kin or any other person registering an FIR on their behalf and/or assisting the victim/survivor in registering the FIR, then the said person must be examined as an independent witness. • Police must investigate the next of kin and suitably make them prosecution witnesses, if they have observed something of 	Promptly

	<p>evidentiary value.</p> <p><u>Statement of witness under section 164, Cr.P.C.</u></p> <ul style="list-style-type: none"> ◦ In appropriate cases, statements of material witnesses shall be recorded under section 164, Cr.P.C. Especially in cases under the POCSO Act, statements of parents/guardians of victims and informant must be recorded. <p><u>Videography of statement</u></p> <ul style="list-style-type: none"> ◦ If the person making the statement is temporarily or permanently, mentally or physically disabled, or is from a different linguistic background, the statement made by the person with the assistance of an interpreter or a special educator, shall be videographed. 	
12	<p><u>Bond for presence before the court and giving evidence</u></p> <ul style="list-style-type: none"> • The I.O. shall require the complainant, if any, and so many of the persons who appear to such officer, to be acquainted with the facts and circumstances of the case, as he may think necessary to execute a bond to appear before the magistrate as thereby directed and prosecute or give evidence, as the case may be, in the matter of charge against the accused (as per the mandate vide section 170 of the Cr.P.C.). 	As soon as possible after recording statements
13	<p><u>Medical examination of victim</u></p> <ul style="list-style-type: none"> ◦ Section 164(A), Cr.P.C. imposes an obligation on the part of investigating officer to get the victim of rape medically examined within 24 hours from the time of receiving the information relating to the commission of such offence. ◦ The report of such medical examination should be immediately forwarded to the Magistrate by the I.O., who records the statement of the victim under section 164, Cr.P.C. ◦ The victim as well as the accused person should be sent for medical examination by the I.O. under properly filled in, medical examination sheet. The female victim shall be examined medically, only by a lady doctor or under her supervision. ◦ A Rape victim above 18 years of age can be examined only after obtaining her written consent and, if victim is below 18 years of 	Within 24 hours

	<p>age (as per the mandate of Section-27, POCSO Act) or temporarily / permanently mentally disabled, she can be examined only after a written consent from her parents / Guardians. In appropriate case such consent may be obtained through electronic medium.</p> <ul style="list-style-type: none"> • A copy of the report of such examination shall be furnished by the medical officer, or registered medical practitioner, as the case may be, to the victim or her parents / guardian. 	
14	<p><u>Proof of age</u></p> <p>In all cases under POCSO Act, where the age of the victim, and cases where the age of the child in conflict with law are material, the following documents/procedure shall be relied upon. (Section-34, POCSO Act read along with Juvenile Justice (Care and Protection of Children) Act, 2000.)</p> <ul style="list-style-type: none"> • (i) A date of birth certificate from the school, or matriculation or equivalent certificate from the concerned examination Board, if available; and in the absence thereof, • (ii) Birth certificate given by a corporation or a municipal authority or a Panchayat, • (iii) And only in the absence of (i) and (ii) above, age shall be determined by an ossification test or any other medically proven and improved age determination test. 	During investigation promptly
15	<p><u>Collection of evidence</u></p> <p>Scene of crime</p> <ul style="list-style-type: none"> • Inspection and collection of valuable clues from the scene of crime plays a vital role in the successful investigation and prosecution of a case and it shall be the foremost duty of the I.O. to safeguard the scene of crime, so that the available clues are not disturbed. • The scene of crime should be thoroughly inspected clockwise and every effort made to collect as much evidence from the spot as possible. • Scientific Teams must be summoned to lift finger/foot prints and other relevant items, including hair, blood, semen, body fluids, 	At once

	<p>ornaments, etc. found at the spot.</p> <ul style="list-style-type: none"> • The scene of crime should be photographed from all angles. • As the 'Spot Map' of the place of occurrence is an important document, it must be drawn properly, indicating distance between the items found at the spot. The position of witnesses, if any, must be shown. • Chain of exhibits and its integrity should be given paramount importance. • If teeth and bite marks have been detected, then the accused should be taken to a dental expert for relevant examination. 	
16	<p><u>Electronic evidence</u></p> <ul style="list-style-type: none"> • Electronic evidence is available in many forms such as CCTV footage, phone call details, etc., and it would be useful to collect all available electronic evidence. CCTV footage is especially useful and I.O. must collect all CCTV footages, whenever available. • Focus should be on collecting primary evidence. Instead of the footage alone, the hard disk and relevant memory disks should also be collected. For reference on primary and secondary evidence, Section 63 of the Indian Evidence Act should be referred. <p><u>Proof of electronic evidence</u></p> <ul style="list-style-type: none"> • Electronic evidence would need to be proven in the manner prescribed under section 65-B of the Indian Evidence Act. 	Promptly
17	<p><u>Scientific and chemical examination of exhibits</u></p> <ul style="list-style-type: none"> • Exhibits collected/lifted should be properly packed/preserved, sealed and sent to the FSL for chemical analysis as quickly as possible. In sensitive cases, supervisory officers must issue plan of action on the same day of reporting, in the form of advisories. • In appropriate cases, DNA analysis should be done. • Chain of custody of exhibits should be kept safe and intact. 	Promptly
18	<p><u>Arrest of the suspect</u></p> <ul style="list-style-type: none"> • All efforts should be made to arrest the suspect of the crime 	Promptly

	<p>promptly.</p> <ul style="list-style-type: none"> • If the suspect has concealed himself or is absconding/evading arrest the I.O. shall make a request to the court for issue of a warrant of arrest of the suspect. • If the arrest warrant could not be executed because the person against whom the warrant has been issued has absconded, or is concealing himself, the I.O. shall apply to the relevant court to declare the person a proclaimed offender and move for the attachment of the property of such person, according to section 82 and 83 of the Cr.P.C. <p><u>Complaint for offence under section 174(A) IPC against absconder</u></p> <p>If any person, against whom a proclamation under section 82 of Cr.P.C. has been issued, fails to appear at the specified place and the specified time as required by such proclamation, the I.O. should move the concerned court, for offence under section 174(A) IPC.</p> <p><u>When suspect is not known to the victim</u></p> <ul style="list-style-type: none"> • Description of accused should be ascertained from the victim and a portrait of the suspect should be prepared immediately and circulated. • A 'look-out' message of the accused should be flashed on the wireless. • Local secret/open enquiries should be conducted for the suspect. 	
19	<p><u>Procedure after arrest of suspect</u></p> <ul style="list-style-type: none"> • After the suspect is arrested, procedures prescribed under sections 41, 41-A, 41-B, 41-C, 41-D, 46, 49, 50 & 51 of the Cr.P.C. should be followed. • No police officer shall detain in-custody, a person arrested without warrant, for a period longer than the circumstances of the case warrant and, such period shall not, in the absence of a special order of a magistrate under section 167 of Cr.P.C. exceed 24 hours. • Experienced police officers may be taken in the team while 	Promptly

	<p>interrogating the suspect.</p> <ul style="list-style-type: none"> ◦ Rebuttal or corroboration of facts, as alleged by victims, is to be done after carefully examining the whole circumstances and by bearing in mind the possibility of the trauma suffered by the victim. ◦ Suspect should be sent for medical examination along with injury sheet detailing injury, scratches, bruises or nail marks etc. found on his body, as per section 53-A, Cr.P.C. ◦ Personal clothes of the accused, worn at the time of the crime, should be seized and sent to FSL for examination. ◦ The accused should be medically examined to prove his physical capacity for committing the alleged crime. 	
20	<p><u>Test identification</u></p> <ul style="list-style-type: none"> ◦ When an accused not known to the victim is arrested, he should be sent to judicial custody after due interrogation and medical examination, for Test Identification. The court should be requested to fix an early date for the identification proceedings. ◦ It should be ensured that the face of the accused is covered while he is being taken to the court for production. ◦ If the person identifying the person arrested is mentally or physically disabled, such process of identification shall take place under the supervision of a judicial magistrate, who would take appropriate steps to ensure that the identifier, identifies the accused, using methods, the identifier is comfortable with. <p><u>Videography of Identification</u></p> <ul style="list-style-type: none"> ◦ Videography of identification process may be done. If, however, the person identifying the person arrested is mentally or physically disabled, the identification process shall be video-graphed. 	Promptly
21	<p><u>Bail application</u></p> <ul style="list-style-type: none"> ◦ Bail application shall be opposed with relevant grounds by the prosecution. ◦ If any bail application has been presented by the accused, or on behalf of the accused, before the court, it shall be the duty of the 	Promptly

	concerned Prosecutor/Investigating officer to inform the victim about such application within appropriate time, in order to give her an opportunity to oppose such application, if she, so desires.	
22	<u>Witness Protection</u> In all cases, care shall be taken that the victim and her family or any person whom she is interested in, is not threatened or tempted in any manner by the accused or any other person.	
23	<u>Submission of Charge sheet</u> <ul style="list-style-type: none"> ● All offences against women shall be promptly investigated and charge sheets should be filed in the court of law within sixty days as per section 173 Cr.P.C. ● At no point of time, the quality of investigation should be compromised. All such cases, should be automatically supervised by an officer of the rank of Dy. SP, who should associate himself with day to day investigation, including, arrest of the accused. Orders for chargesheet should be issued after due scrutiny to ensure that the investigation and subsequent prosecution does not suffer from any lacuna or omission. ● The I.O./SHO shall ensure that all material documents such as medical examination reports, FSL reports, Test Identification, relevant daily diary/ Roznamcha sanhas etc, are included with the chargesheet ● Views and opinions of the prosecuting officer should be taken before filing of the chargesheet. ● An advance copy of the charge sheet should be supplied to the prosecutor. ● A copy of the chargesheet should be supplied to the victim or informant, without any cost. ● E-Challan should be resorted to. 	Within 60 days
24	<u>Duty of IO/SHO during trial</u> <ul style="list-style-type: none"> ● An officer, not below the rank of sub-Inspector, ideally the I.O. of the case, should be appointed as Holding I.O., to monitor the 	

	<p>progress of the trial of the case. He/She should submit a progress report on each date of the trial which should be put up to supervisory officers, including the SP.</p> <ul style="list-style-type: none"> It is the responsibility of the IO to ensure timely production of prosecution witnesses for briefing by the PP/APP. He shall also ensure physical availability of all relevant records and material objects, at the time of the trial. Service of summons should be monitored to ensure presence of witnesses. Whenever possible, summons should also be issued in the e-format. 	
25.	<p><u>Rehabilitation of the Victim</u></p> <ul style="list-style-type: none"> Rape victims need help in rehabilitation. Rehabilitation has to take care of each of the four aspects of the victim's state, including physical, mental, psychological and social. In case the victim does not have place of abode, she should be shifted to a shelter home. The victim is likely to suffer social stigma and possible alienation from the family. Necessary counseling to the victim and family members should be provided. The victim is entitled to compensation under 'Victim compensation Schemes' run by the State Governments. The victim should be appraised of the provision of the relevant scheme for getting compensation. 	Promptly
26	<p><u>Handling of Media</u></p> <ul style="list-style-type: none"> Sex offences attract wide media and public attention. While briefing media about sex crimes, identity of the victim should not be disclosed. Under no circumstances, should the victim be produced before the media. Authorized officers alone, should brief the media. Any supervisory officer dealing directly or indirectly with the investigation of the case should not divulge any information relating to the investigation of the case/victim (including medical report of the victim etc.) to anyone, including the media. 	